

Душан Ј. МАРТИНОВИЋ*

БОЖИДАР ВУКОВИЋ ПОДГОРИЧАНИН ИЗМЕЂУ ЛЕГЕНДЕ И ИСТОРИЈЕ

О штампару Божидару Вуковићу-Подгоричанину, знаменитом црногорском и јужнословенском типографу-просвјетитељу постоји релативно богата литература са обиљем аутентичних података на основу којих се могу успјешно реконструисати његов животопис, његова штампарска дјелатност и валоризовати мјесто које му припада у црногорском културном наслеђу. Послије знаменитог јеромонаха Макарија "от Чрније Гори" - најстаријег јужнословенског штампара на домаћем тлу везаног за рад Црнојевића штампарије (1492-1496) и утемељивача најстарије румунске ћириличке штампарије у Трговишту (1508-1512), Божидар Вуковић-Подгоричанин заузима, свакако, као настављач Црнојевића штампарске традиције и умијећа, примарно мјесто, јер је заједно са штампаром Макаријем Црну Гору крупним корацима увео у Гутембергову галаксију.

О Божидару Вуковићу је објављено неколико монографских публикација: споменица, зборника, научних радова и монографија индивидуалних аутора, које све заједно пружају цјеловитију слику о овом знаменитом Подгоричанину.

Уочи Другог свјетског рата обиљежена је четиристогодишњица смрти првог и потоњег војводе у штампарству. Наиме, 1939. године у његовом родном граду на обали Рибнице, у градском парку, подигнута је Спомен-биста (рад вајара Риста Стијовића) и публикована Споменица њему у част.¹ Исте године је и Савић Марковић Штедимлија објавио једну омању псеудо-научну брошуру о Божидару Вуковићу.²

Након Другог свјетског рата, међутим, много компетентније, систематскије и студиозније расвијетљена је личност и штампарско-издавачка продукција Вуковићева, свестрано је и научно засновано валори-

* Аутор је академик ЦАНУ.

¹ *Споменница Божидара Вуковића Подгоричанина*, Подгорица 1939, 96.

² S. M. Štedimlja: *Božidar Vuković i mletački štampari u XVI v.*- Zagreb 1939, MCMXXXIX, 46.

зован његов свеколики допринос црногорској култури. Прво је у ширем контексту своје докторске дисертације о ћириличком штампарству XV-XVI вијека Дејан Медаковић,³ са новим подацима, представио штампарско-издавачку дјелатност овог нашег штампара и просвјетитеља, настављача Црнојевића штампарског умијећа у Венецији у XVI столећу, оновременој колијевци европског штампарства. Године 1981. приређена је репрезентативна изложба Вуковићеве штампарско-издавачке продукције у Титограду (некадашњој и садашњој Подгорици), која је исте године пренесена у Београд (Народна библиотека Србије) и Нови Сад (Матица српска). Ову изложбу је пратио веома успјели изложбени Каталог.⁴

Двије године доцније, 1983, ЦАНУ је организовала симпозијум посвећен Вуковићевом штампарском раду. Зборник радова са овог научног скупа објављен је 1986. године.⁵ Овај научни зборник, поред уводне ријечи академика Чедо Вуковића, садржи 16 реферата који доносе нова сазнања и подстичу на даља истраживања нашег старог штампарства и штампара, посебно оца и сина - Божидара и Вићенца Вуковића, који су, не имајући услова да се на својој родној грудни баве "књигопечатањем", пошли да траже и нађу мјесто под туђим сунцем, с домовином и њеним потребама у срцу. Обрели су се у Венецији - метрополи старог европског штампарства - не "да би добро и угодно живјели", колико да би часно обавили мисију пружања отпора иновјерним освајачима и буђења свијести о себи и својој домовини.⁶

А онда је, у склопу капиталног мултидисциплинарног пројекта *Црногорска библиографија 1494-1994. године*, прво 1989. године појавила се на свјетлост дана библиографија о овом нашем штампару из пера универзитетског професора Боривоја Маринковића, у оквиру пентологије чији је издавач била Национална библиотека Црне Горе. Друга Маринковићева књига о Божидару Вуковићу садржи 1.673 библиографске јединице.⁷ Ускоро се (1993) из вишетомне едиције "Црногорске библиографије 1494-1994" појавила друга књига Првог тома⁸ познатог руског слависте и библиолога, најбољег живог познаваоца словенске инкунабулистике и палеотипије, чија су систематска истраживања по систему с

³ Дејан Медаковић: *Графика српских штампаних књига XV-XVI века*. - Београд 1958, 274.

⁴ Рајка Вујошевић: *Војвода Божидар Вуковић Подгоричанин штампар из XVI вијека*. - Титоград (1981).

⁵ *Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина. Радови са научног скупа*, Титоград 29. и 30. септембра 1983. Научни скупови, књ. 13, Одјелјење умјетности, књ. 4. - Титоград 1986, 333.

⁶ Б. Брновић: *Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина, Црногорска академија наука и умјетности и Музеји и галерије Титограда - Титоград, 1986, 333*. - Библиографски вјесник, Цетиње 1987, бр. 1, 31-318.

⁷ Уп.: Боривоје Маринковић: *Библиографија о нашем ћириличком штампарству, штампаријама и књигама XV, XVI и XVII столећа. Друга књига: Божидар и Вићенцо Вуковић (XVI)*. - Цетиње 1989, 302.

⁸ Е. Љ. Немировски: *Црногорска библиографија 1494-1994. Том I, књ. 2. Издања Божидара и Вићенца Вуковића, Стефана Мариновића, Јакова од Камене Реке, Јеролима Загуровића, Јакова Крајкова, Ђованиа Анџонија Рамјацејћа, Марка и Бартоломеа Гинамиа*. - Цетиње 1993,

књигом у руци (*de visu*), увелико измијенила дотадашња научна сазнања о Бождару Вуковићу Подгоричанину и његовим слѣдбеницима у Венецији током XVI вијека. И аутор овога текста, поводом пола миленијума црногорске штампане књиге, у издању ЦАНУ и Одбора за обиљежавање те годишњице, 1994. године објавио је монографију *Црна Гора у Гуштенберџовој галаксији*, у којој је дао историјат црногорског штампарства од краја XV-ог вијека до краја независне црногорске државе, и у том контексту шири преглед о Бождару Вуковићу-Подгоричанину (стр. 80-106).

Недавно се, међутим, појавио 4. том (од планираних десет!) "СВОДНОГ КАТАЛОГА СТАРОШТАМПАНИХ ИЗДАЊА ЋИРИЛСКОГ ПИСМА" Е. Љ. Немировског на њемачком језику,⁹ објављен 2001. године код познатог њемачког издавача у едицији "Bibliotheca bibliographica aureliana" CLXX, у којој подробно и зналачки, минуциозно за њемачког читаоца и њемачко језичко подручје пише о двојници јужнословенских штампара истоимењака - Бождару Горажданину и Бождару Вуковићу-Подгоричанину.

Бождар Вуковић Подгоричанин, као што је познато, рођен је око 1460. године у племићкој породици у Ђурићима (Ђулићима) код Везировог моста у Подгорици.¹⁰ О аристократском поријеклу свједочи и његов породични грб.¹¹ Отац му се звао Лука. Имао је брата Николу, који му је у Венецији био од велике помоћи. О Бождаровом дјетињству и раној младости веома се мало зна. Осим помена кућа, посједа и рођака у његовим тестаментима (писао је два тестаментa!) нема других аутентичних података. Претпоставке о његовом занимању у завичајној средини прије но што се обрео у Венецији, лавирају од оних - да је био "високи дворски чиновник", "логотет" (канцелар) на Двору Ивана и Ђурђа Црнојевића на Цетињу, саграђеном 1482. године, до других - да је припадао ужем кругу Црнојевића властеле.

Ми, међутим, држимо да је првобитно био преписивач манускрипата у скрипторским радионицама на "горицама" (острвима) Скадарског језера, или како их неки називају "Црногорска Света Гора". Највјероватније је да је био писар - преписивач управо на Старчевој горици,

⁹ GESAMTKATALOG DER FRHNDRUCKE IN KYRILLISCHER SCHRIFT, Band IV, Die Druckerei von Boidar Goraždanin in Goražde in Venedig, Die erste Druckerei Božidar Vuković in Venedig. VERLAG VALENTIN KOERNER BADEN-BADEN, 2001, 481.

¹⁰ У Старој вароши, на Чепурцима, налазила се махала Вуковићев бријег, гдје су се, према предању, налазили и "двори богатих зетских племића Вуковића од којих је био војвода Бождар" (уп.: Саво Вулетић, *Војвода Бождар Вуковић*. - У: Споменица војводе Бождара Вуковића Подгоричанина, 20).

¹¹ Бождар Вуковић је у Венецији за живота добијао висока признања. Колик је и какав друштвени углед стекао види се и по томе што га је цар Карло V Хабзбуршки 3. фебруара 1533. прогласио "племићем свете Латеранске палате, царског двора и Империјалног вијећа, и потврдио му титулу племића (палатинат) - "conte palatin" "Светога римског царства" и њему и свим његовим законитим насљедницима! Уз то, додијелио му је и назив *господин* и потврдио ранији породични грб, са нешто модификованим обликом.

гдје је зажелио да му ту буде вјечни починак пошто му се затвори животни круг, па је сину Вићенцу оставио опоруку да га ту сахрани, као и да врати манускрипте које је приликом емиграције однио у Венецију, који су му, као што је знано, служили као предклиошци (узорци) приликом штампања палеотипа... Треба подсјетити и на Божидарову доживотну жељу да своју штампарију пренесе у неки манастир на Скадарском језеру, свакако на Старчеву. Ту своју племениту намјеру према завичају први пут је саопштио 1521. године у *Зборнику за њујнике*, а ближе је прецизира у свом првом тестаменту датираном 1533, понављајући је и у *Празничном минеју* из 1538. године. Ове чињенице, недвојбено, упућују на закључак да је он одиста био преписивач у скрипторију на острву Старчеву, које је одредио и за вјечно боравиште.

На Цетињу је Божидар Вуковић Подгоричанин био на Двору Црнојевића, могуће и при Црнојевића манастиру гдје се упознао са штампарском вјештином у вријеме рада Црнојевића типографије (1492-1496). Несумњиво, то је онај Божидар Грк чије име сријећемо у старим изворима.

У *Псалтиру* из 1519. и *Псалтиру с њосљедовањем* из 1520. године стоји, међутим, одштампано име издавача "Божидар Вуковић, од Ђурића, Подгоричанин", што очито потврђује да се ради о издавачу-штампару рођеном у Црној Гори, који се на једном другом мјесту биљежи и као Зећанин. Неки српски и црногорски библиолози Божидара Вуковића, с разлогом, доводе у везу са радом Црнојевића штампарије на Цетињу (1492-1496), претпостављајући да је то онај логотет Божидар Грк који је радио у скрипторију дворске канцеларије Ивана, па Ђурђа Црнојевића 90-тих година XV вијека. (Ријеч "ГРК" не означава националну припадност у конкретном случају. Тако су се онда звали људи "од пера и књиге". Штавише, и Никола Косијер-Поповић на једном мјесту 1492. године назива себе "Никола Грк", иако је безусловно знано да је он по ријеклу Црногорац, који је био писар на Двору Црнојевића.)

Заблуде о првобитном раду штампарије Божидара Вуковића у Подгорици?

У старијој историографији постоји и такво мишљење да је Б. Вуковић радио у древном граду Подгорици и тамо, наводно, штампао три књиге!? Такво је мишљење својевремено заступао Саво Вулетић,¹² што је и као хипотеза научно неприхватљиво и не заслужује никакву озбиљну пажњу, већ иде у домен "родољубиве фантазије и ватрене жеље да се прослави завичај" и у написану "антологију" легенди, каквих има више у Црној Гори, од којих ћемо поменути још двије-три.

Заправо, Саво Вулетић је 1939. године приликом прославе 400. годишњице Божидара Вуковића Подгоричанина био на челу Одбора за прославу овог јубилеја и у јубиларној *Сјоменици*, објављеној тим пово-

¹² Др Душан Ј. Мартиновић: *Саво П. Вулетић (1871-1945)*. - У: Портрети III, Цетиње 1990, 195-218.

дом, он је писао у чланку који има централно мјесто како је, наводно, Божидар Вуковић Подгоричанин основао прву црногорску типографију, тврдећи да су у Вуковићевим родним Ђулићима више пута налажена стара штампарска слова "исто онаква, каква су налажена на Ободу". Вулетић тврди да су се заправо оловна штампарска слова налазила код капетана Крста Лаиновића, управника царинарнице у Подгорици. Слова је, по С. Вулетићу, налазио и Велиша Ивановић, који је живио у Ђулићима, али их је, не знајући им вриједност, бацио и уништио. Овдје се Вулетић, очито, послужио идентичним мишљењем о наводном налажењу штампарских оловних слова на Ободу, из Црнојевића штампарије, о чему су писали Павел Аполонович Ровински, Андрија Јовићевић и низ других научних посленика, заступајући тезу да је Црнојевића штампарија првобитно радила на Ободу. Таква легенда егзистира до наших дана, иако су, почев од Илариона Руварца, утемељивача критичке српске историографије, до Евгенија Љвовича Немировског, бројни научници затупали мишљење да је Црнојевића штампарија радила искључиво на Цетињу, о чему, уосталом, постоји и једини научни доказ забиљежен у колофону *Псалтира са њосљедовањем Ђурђа Црнојевића*, у којему је типограф одштампао клаузулу: "штампано на Цетињу 22. септембра 1495. године".

Вулетићева теза се базира и на још једној погрешној претпоставци, како је, ко бајаги, Божидар Вуковић у *Празничном минеју* из 1538. године навео међу мотиве за отварање штампарије "његову љубав коју је гајио од своје младости према божанственим црквама те жеља и старање још од онда да им буде од помоћи". "А те Вуковићеве младости - изводи закључак Вулетић - није већ било 1519. године, када је стварао ону своју штампарију у Венецији, јер је он тада могао имати преко шездесет година".¹³

Ево, најпослије, и још једне легенде о наводном постојању штампарије у Љешанској нахији!? Томо Н. Кажих спомиње рушевине једне љешанске цркве посвећене Вознесењу и неког древног манастира у Љешанској нахији, у којему је, према казивању "памтиша", била смјештена штампарија, у којој су се штампале црквене књиге,¹⁴ између осталих и једно *Јеванђеље* које се наводно налазило у бољевићкој цркви у Црмници. Овај, иначе, свештеник љешански, даље казује да се наречена љешанска црква звала Мркшина (помиње и још неке топониме: Мркшин до, Мркшина јама), што је могло да значи праву сензацију - да је он (Т. Н. Кажих) открио гдје се налазила Штампарија Мркшине цркве у којој је радио штампар јеромонах Мардарије "при храму светог Вознесења... в подкрилие Черние Гори" и штампао познато *Четворојеванђеље* 1562. године. Познато је да је мних Мардарије штампарску дјелатност започео 1552. године у штампарији Тројана Гундулића у Београду, у којој је такође "печатао" београдско *Четворојеванђеље*, у којему се исто тако помиње Црна Гора, што нема никакве везе са држа-

¹³ С. Вулетић: *Војвода Божидар Вуковић*. - У: Споменица..., 29.

¹⁴ Уп.: Н. Кажих, *Цркве градачке и њихово свешћенство*. - Просвјета, Цетиње, XI/1900, св. V (мај), 267-272.

вом Црном Гором, већ се, очигледно, ради о извјесном топониму у Србији (могуће да је ријеч о планини?). Занимљиво је, међутим, да локалитет манастира Мркшине цркве ни до дана данашњег у науци није идентификован. (Али, ето, испаде да га је хтио разријешити један маштовити љешански поп!) Сличних легенди кроз историју штампарства има још доста, и оне, по правилу, се рађају услед локалног патриотизма и маштарења наших људи...¹⁵

Све ове легенде, поготову из данашње перспективе библиолошке научне спознаје, звуче парадоксално и невјероватно, и треба их прихватити искључиво као легенде.

Немировски доводи у питање и Вулетићево мишљење, што значи и не само његово(!), да је Божидар Вуковић емигрирао са Цетиња 1496. године, заједно са Ђурђем Црнојевићем, јер је познато да су из Божидарове типографије прве староштампане књиге угледале свијет тек 1519. године (sic). Ми, ипак, сматрамо да је Божидар Вуковић Подгоричанин напустио Цетиње и Црну Гору заједно са господаром Ђурђем Црнојевићем и његовом свитом и штампаром мнихом Макаријем, и то је било с јесени 1496. године, када су преко Будве пошли у егзил, у Венецију.

Оснивање и дјелатност Божидарове штампарије у Венецији

Штампарија Божидара Вуковића у Венецији спомиње се тек 1519. године и њен рад траје више од сто година, с тим што је мијењала више власника. У власништву Вуковићевом радила је више од двије деценије, рачунајући и шеснаестогодишњу паузу коју је имала у свом раду (од 12. октобра 1520? до 26. априла 1536. године). У интервалу од 1519. до 1538. године објавио је осам (или девет) штампаних књига. Нека своја издања је понављао и допуњавао (*Зборник за ђуџинике* 1520. и 1536).

По доласку у Венецију, Божидар Вуковић се оженио Аполонијом дела Већа (della - Vecchia) са којом је имао сина Вићенца, који је наслиједио очеву штампарију и пошао његовим путем, настављајући графичку дјелатност, и двије кћери: Марину и Луцију. (Из двије ванбрачне везе имао је још двије кћери: Јелену у Подгорици и Магдалену у Котору.)

¹⁵ Навешћемо и још двије-три легенде које су производ маште и незнања њихових твораца. Таква легенда се, на примјер, односи на верзију о везама Ђурђа Црнојевића са ћириличком штампаријом Андрије Торезаниса де Азуле, коју је лансирао историчар Јован Томић, а која није фактички ни постојала. Једна анегдотска верзија постоји о непостојећем ћириличком *Часловцу* из 1493. године у Украјини.

Постоје у литератури и такви контроверзни подаци да је Црна Гора у ствари украјински град Чернигов, те да је наводно тамо радила црногорска типографија и штампан *Окѣоих* 1493. године (уп.: Њ. Љ. Немировски: *Црногорска библиографија. Том 1, књ. 1. Издања Ђурђа Црнојевића 1494-1496.* - Цетиње, 1989, 38). Или, Стјепан Антољак, професор универзитета из Задра, својевремено је писао у *Историјским записима* да је манастир Острог у Црној Гори у 16. в. имао своју штампарију, замјењујући појмове са познатом украјинском Острошком штампаријом. На овакво "откриће" хрватског научника реаговао је историчар Ристо Ј. Драгићевић у часопису *Сиварање*, дајући у прилогу, да би иронија била већа, мапу Украјине са украјинским градом Острогом.

Преко двије деценије по доласку у Венецију о Бождару Вуковићу немамо података. Поуздано се може претпоставити да се бавио трговачким пословима, како би зарадио и зарађеним капиталом основао штампарско предузеће. Први познати архивски податак о њему у "граду на балванима" потиче, међутим, из 1519. године. Тада је забиљежено његово име у дијаспори Грка у Венецији (уплатио је чланарину Братству Грка). Исте године на свјетлост дана појављују се и двије његове штампане књиге.

У Бождаровим штампаним књигама, у његовим тестаментима и званичној кореспонденцији, као и у архивској документацији, наш издавач и штампар се сријеће под разним именима и презименима, са или без титулисања. Два су, пак, доминантна: италијанско *Dionisio dalla Vecchia* и латинизирано *Dionisius a Vetula*. О етимологији ових његових презимена подијељена су мишљења у науци. Неки мисле да је он једноставно из прагматичних разлога узео женино презиме. Други, пак, мисле да се ради о имену трговачке корпорације којој је припадао у Млечима.

Занимљиво је и тумачење Евгенија Љвовича откуда је Бождар Вуковић био познат у Венецији под назначеним италијанским именом, наводећи хипотезе Риста Радуновића и др Милоша Милошевића. Он (проф. Немировски), двојно презиме доводи у везу са Старчевом или Старчевом горицом, гдје је Бождар и сахрањен (1640).

Бождар Подгоричанин је за првог штампара имао Пахомија "от Черније Гори, от Ријеке" (Црнојевића), "от острв Диоклитијатског језера" - првобитно, дакако, преписивача из Старчевске скрипторске радионице, касније једног од оних седам помагача Макаријевих из Црнојевића типографије смјештене у Црнојевића манастиру - задужбини Ивана Црнојевића на Цетињу.

Е. Љ. Немировски је дао најцјеловитије податке, релевантне доказе и убједљиве судове и поуздана мишљења не само о Бождару Вуковићу и његовој издавачко-штампарској производњи, већ и о његовим штампарима. Доста података наводи о штампару-монаху Пахомију од Черније Гори, од Ријеке (Црнојевића), који је штампарску вјештину изучио, по свему судећи, на Цетињу код Макарија Црногорца и постао врстан штампар у првој Вуковићевој штампарији у Венецији. Иначе, о Пахомију ми знамо врло мало; до сада није пронађен ниједан архивски документ који говори о његовом животопису и штампарској дјелатности, па су утолико научно значајније информације о њему које нам нуди проф. Немировски.

Други штампар код Бождара Вуковића био је такође "наше गरे лист" - Мојсије Будимљанин (познат и као Мојсије Дечанац). То је, дакле, био штампар поријеклом "од мјеста нарицајемаго Будимља", код Берана ("близ манастира Шудикове"), а иначе јерођакон Дечанског манастира. Овај је за Бождара урадио двије његове посљедње књиге (*Зборник за ђушнике*, 1536. и *Празнични минеј*, 1538).

Напосљетку, да споменемо и још два Вуковићева типографа везана за други циклус његовог штампарског рада. Ријеч је о двојци Пријеполцаца - Теодосију и Ђенадију.

Е. Љ. Немировски у наведеним својим књигама о Божидару Вуковићу даје историјат изучавања појединих примјерака штампаних у његовој типографији, до детаља описује како су примјерци Божидарових палеотипа улазили у научни оптицај и гдје се сада налазе, у којим су књигохранилиштима сачуване. Разумије се, Немировски свуда даје критичке осврте, тешко да му могу промаћи грешке у проучавању његових претходника; свуда гдје треба полемише, оспорава, наводи чињенице обарајући неодрживе тезе појединих научника. Ни најмања податак није мимоишао његово видно поље; просто је за дивљење колико је библиографске грађе о староштампаним књигама прегледао, избистрио, критички осмотрио и научно фундаирао. Тиме је учинио велики допринос науци и услугу свима научницима који неће моћи изучавати Божидара Вуковића - двије изузетно вриједне књиге руског библиолога и библиографа.

Треба рећи да је Немировски за свако Вуковићево издање дао садржај. Библиографски запис сваке палеотипне књиге понаособ и сваког сачуваног примјерка, или споменутог у литератури, дат је сходно методологији Сводног каталога староштампаних књига. У *Црногорској библиографији* (Том 1, књига 2) описао је девет издања у распону 1519-1540, и то по хронологији како су излазила из штампе:

1. ПСАЛТИР С ПОСЉЕДОВАЊЕМ, завршен 7. априла 1519;
2. СЛУЖАБЕНИК (или *Литурџијар*), завршен 1. јула 1519;
3. ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ (или *Молићвеник*), завршен 6. марта 1520;
4. ПСАЛТИР С ПОСЉЕДОВАЊЕМ, завршен 7. октобра 1520;
5. ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ (*Молићвеник*), завршен 1521;
6. ЗБОРНИК ЗА ПУТНИКЕ (*Молићвеник*), завршен 26. априла 1536;
7. ОКТОИХ ПЕТОГЛАСНИК, завршен 27. јула 1537;
8. ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ (или *Саборник*), завршен 19. јануара 1538;
9. МОЛИТВЕНИК (или *Требник*), око 1538-1540. године.

У IV тому *Gesamtkatalog-a* описао је шест издања публикованих у Венецији у периоду 1519-1523. године:

ПСАЛТИР (*Psalterium ecclesioslavicum* - 1519), описао 5 примјерака: СЛУЖАБЕНИК (*Liturgiarion*) - 1. VII 1519 (регистровао 33 примјерка); СЛУЖАБЕНИК (*Liturgiarion*) - 7. VII 1519 (навео 131 примјерак); МОЛИТВЕНИК (*Gebetbuch*) - 1520 (сачуван 1 егземплар у Народној библиотеци у Београду); ПСАЛТИР С ПОСЉЕДОВАЊЕМ (*Psalterium ecclesioslavicum cum officiis diversis*) - 1520 (евидентирао 74 примјерка); МОЛИТВЕНИК (*Gebetbuch*) - из 1521 (евидентирано 14 сачуваних примјерака).

Зборник за ѱућнике (*Молићвеник* или *Молићвослов*) из 1536. године представља поновљено издање из 1520. године, сачувано је у свега осам примјерака; *Окћоих ѱећоћласник* из 1537. године, сачуван у 93 егземплара; *Празноични минеј* из 1538. године, најлукусузније издање Вуковићево и старог штампарства уопште, према евиденцији Е. Љ. Немировског сачуван је у 191 примјерку, док од *Молићвеника*, штампаног између 1538-1540, постоји 51 егземплар.¹⁶

Немировски је код наведених књига Бождара Вуковића дао опис сваког издања: почиње с власником и штампаром, с датумом и мјестом издања; с подацима о формату, с формулом из три дијела: број свешчица, број сигнатура и укупни опсег (број листова). Наводи, затим, иницијале уз садржај сваке књиге и мјеста гдје се чувају - географску распрострањеност, као и литературу о евидентираним (обухваћеним) примјерцима.

На крају књига о Бождару Вуковићу аутор даје свеколики графички репертоар нашег штампара (54 илустрације код цетињског издавача и 95 илустрација у њемачком издању).

Укратко, овај изузетни зналац и експерт староштампане ћириличке словенске књиге подарио је библиолошкој науци, дакако, и славистици двије насушне књиге, једну на српском и другу на њемачком језику, која ће олакшати интердисциплинарна истраживања њемачких библиолога и библиографа.

Бождар Вуковић-Подгоричанин као мецена и донатор

За вријеме боравка у Венецији, Бождар Вуковић је донаторством и волонтерским радом био везан за грчку дијаспору, за Братство грчке православне цркве, која је окупљала и наше сународнике ондје затечене. Од 1527. године био је члан Управног одбора, а потом, у једном мандату, од 1536. до 1539. године и његов гасалд (предсједник). За живота је чинио многа добротинства. Био је несребични мецена и донатор. Помагао је црквама и болницама, невољнима и сиромашнима и у новом обитовалишту Венецији и у старом завичају. У Венецији је неким католичким црквама и њиховим болницама оставио пристојне дарове (по четири дуката)...

Био је један од иницијатора и ктитора за изградњу грчке цркве св. Ђорђе у Венецији (дао и завјештао 25 дуката и поклонио скупоцјену икону "Тајне вечере", на којој је уписано "Аз грешни Бождар Вуковић Зећанин"), као и за изградњу истоимене цркве у Подгорици. Тестаментом је завјештао 10 дуката за изградњу цркве св. Ђорђе у Подгорици, а њеном "попу Радичу један фелон (...) и један стихир за служење литургије", затим четири књиге *Празнични минеј*, *Окћоих њејџољасник*, *Мисал* и *Панеѓирик*, од којих су неке скапулале до наших дана. (Попу Радичу оставио је и четири дуката да му постхумно одржи толико литургија!)

Манастирима на Скадарском језеру, гдје је намјеравао да пренесе своју штампарију да би, послије његове смрти, калуђери наставили са штампањем литургијских књига, оставио је једну кућу у Бару "у контради св. Павла", с тим да је продају и купе маслињаке, или да је евентуално замијене за маслинаде, ако се "њима буде боље чинило". Манастирима на "Зетском језеру" (di lago di Zetta) - како га је Бождар називао, по-

¹⁶ Аутор ових редака дао је преглед свих библиотека и других књижохранилишта за све примјерке девет издања Штампарије Бождара Вуковића Подгоричанина. (Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић, *Црна Гора у Гујенберџовој ѓалаксији*, Цетиње 1994, 93-100.)

ред повраћаја манускрипта које је одатле својевремено однио, поклонио је 80 дуката за службу и изградњу, одржавање ондашњих манастирских комплекса...

Манастирима - Милешевима и Хиландару, такође је оставио значајне дарове. Милешевима, која је била Божидарова "главна експозитура" за дистрибуирање и продају књига по српским сакралним објектима (ту је имао и своју књижару - прву у српским крајевима!), оставио је свој позлаћени барјак и одговарајућу новчану своту ("колико је било потребно") за довршење водовода (да се уведе у манастирско здање), који је он инвестирао још 1533. године. Хиландару је завјештао један врло луксузни примјерак *Празничног минеја*, рађен на пергаменту, "обложен кожом и позлаћен".

Родбини је, разумљиво, оставио највећи дио покретне и непокретне имовине. Наиме мираза оставио је дио свог иметка и својим ванбрачним кћерима. Занимљиво је навести и хумани његов гест - слушкињи Марији оставио је 36 дуката за удају, а сиромашним дјевојкама у Зети "96 лаката коризеја у четири пече, које је требало подијелити на 10 дјевојака по 9 лаката свакој од њих".¹⁷

Значај Божидара Вуковића Подгоричанина за црногорску књижевност и културу

Штампарско-издавачка дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина с прекидима је трајала 21 годину, између 1519. и 1540. године. Божидар Вуковић је у том временском распону издао пет палеотипних књига, чији је био не само издавач и штампар, већ и главни редактор. Према томе, његов лични удио у продукцији својих књига није био мали, што закључујемо из предговора и поговора његових књига, који садрже низ драгоцених персоналија о нашем издавачу. Тако, на примјер, у свом штампарско-издавачком првјенцу *Псалтиру* (1519), штампар биљежи: "пожељех од свег срца да надокнадим недостатак књига (...) чији је број смањен пљачкањем и уништавањем Исмаилићана". Да би ту своју намјеру остварио, морао је дуже да ради на припреми, о чему у истој књизи казује: "марљиво сам се трудио да направим калупе, који ће бити прикладни свакоме ко их буде прочитавао...". На крају, у колофону исте књиге потенцира "излих ове калупе, исписах ове књиге души корисне - Псалтир, којој сам додао синаксаре". У *Поговору Служабеника* (1519) штампар Пахомије је, обраћајући се будућим корисницима ове књиге, одштампао и ово: "многа вас молим, оци и браћо, појући исправљајте, ако је проста ријеч слатка је (...) Појући, помените раба божија Божидара (Вуковића), који је сложио ова слова (...)". Из овога се закључује да је Вуковић био и штампар (словослагач). Имао је Божидар Вуковић богату колекцију слова (већа и мања), тзв. "типаре" и гарнитуре матрица, за-

¹⁷ Уп.: Др Душан Ј. Мартиновић, *Штампар Божидар Вукчевић Подгоричанин (око 1460-1539) као донатор манастира Милешеве и оснивач прве српске књижаре*. - У: Сеоски дани Сретена Вукосављевића - Пријепоље '96. - Пријепоље 1998, 243-252.

то се одређивао за слог разне величине и књиге разних формата. за мајсторе-графичаре ангажовао је прворазредне znalце штампарског умијећа и богослужбених књига, што је био услов за квалитет Божидарових штампаних примјерака. Стога су његове књиге прештампаване од стране његових наследника и сљедбеника. Треба рећи и то да је Божидар први штампар ћириличких књига на пергаменту (*Зборник за љуџишке, Окљоих љејоџласник, Празнични минеј*), које су богате илустративним-декоративним материјалом, међу којима се налазе и колорисани дрворези (*Зборник за љуџишке, Минеј љразнични*). Уједно, то су наше прве књиге са орнаментиком у боји. Посебни је куриозитет да је један особити примјерак његове књиге *Празнични минеј*, штампан на плавој хартији, иако се претпоставља да тада није било папира у боји. Такву књигу су, свакако, штампану за неку посебну свечану прилику, приликом пописа књижног фонда манастира Пакраца у Славонији пронашли своједобно Лазар Чурчић, Љубомир Котарчић и Милорад Лазић, библиографи Народне библиотеке из Београда.¹⁸

Венецијанске ћириличке књиге Божидара Вуковића Подгоричанина имале су значајан утицај на изглед и продукцију доцнијих књига ћириличке провенијенције не само у метрополи оновременог штампарства, већ и на разне штампарско-издавачке центре Србије (Милешева, Грачаница итд.), дакако, и одређени утицај на рану руску и украјинску књигу, као и на грчку и влашку штампану књигу XVI и XVII стољећа, готово када се ради о графичкој опреми. Графички репертоар из *Празничног минеја* служио је за израду неких фреско-ансамбала сакралних објеката у Херцеговини, на Фрушкој гори и другдје.¹⁹

Према евиденцији Е. Љ. Немировског у свијету је сачувано 482 примјерка свих издања Божидара Вуковића Подгоричанина, од чега у Црној Гори 44 егземплара. Овим пописом нијесу обухваћена Вуковићева издања у приватном власништву, којих, несумњиво, има више код нас и у свијету.

Значај штампарско-издавачке дјелатности Божидара Вуковића Подгоричанина био је, без сумње, огроман. Његову штампарско-издавачку активност треба посматрати као природни наставак и континуитет Црнојевића штампарске традиције. Одиста, он је био њен досљедни и часни настављач.

Издавачко-штампарска продукција Божидара Вуковића Подгоричанина заузима, несумњиво, најзначајније мјесто у венецијанском штампарству ћириличке књиге XVI вијека. То је врхунац златног доба штампања палеотипа намијењених превасходно балканским Словенима, које се, ваља рећи, успјешно продужава и одржава за вријеме млађег Вуковића, сина Божидаревог Вићенца, и благотворним и креативним утицајем и код ванбалканских словенских издавача (Украјинаца, Руса, Бјелоруса) и несловенских штампара (Румуна, Грка).

¹⁸ Душан Ј. Мартиновић: *Српске рукописне и штампане књиге у Славонији од XV до XVIII века. Каталог. Београд-Пакрац 1990, XVI.+138.*- Библиографски вјесник, XX/1991, бр. 1, 189-190. Потпис: Д. Ј. М.

¹⁹ Уп.: Д. Ј. Мартиновић, *Црна Гора у Гуйенберговој галаксији...*, 101.

Умјесто закључка

Божидар Вуковић Подгоричанин је заорао у ћириличком штампарству XVI вијека најдубљу бразду. Његови наследици и слѣдбеници су се увелико наслањали на његове књиге и књижевно наслеђе, било да су прештамповали или изнова штампали ћириличке богослужбене књиге, преузимајући од њега текстуалне дјелове и орнаментално-декоративни репертоар и само, унеколико, модификујући га. Карактеристично је при томе да га ни његови слѣдбеници, ни остали у Источној Европи и другдје, који су од њега прештамповали, или како би то ми данас назвали плагирали, нијесу могли превазићи.

Због књига трајне вриједности које нам је оставио у наслеђе и због њиховог свеколиког утицаја који су имале на словенско и несловенско ћирилично штампарско умијеће, Божидар Вуковић Подгоричанин и његова штампарско-издавачка дјелатност, заједно са Црнојевића типографијом XV вијека, представља понос црногорске културе, имајући највидније и најистакнутије мјесто у штампању ћириличке књиге XVI столѣћа - достојно нас репрезентујући у Гутенберговој галаксији.²⁰

Dušan MARTINOVIĆ

BOŽIDAR VUKOVIĆ PODGORIČANIN: BETWEEN LEGEND AND HISTORY

Summary

Bozidar Vukovic Podgoricanin ploughed the deepest of furrows in the Cyrillic printing of the XVI century. His descendants and disciples have relied greatly on his books and literary legacy, whether in purely reprinting, or in newly publishing Cyrillic liturgical books whilst borrowing textual portions and the ornamentation and decoration and merely modifying them. It is notable that neither his disciples nor the others in Eastern Europe and elsewhere who reprinted him, or as we would say today, plagiarized him, were able to surpass him.

For the books of lasting value that he bequeathed us and for the far-reaching influence they had on the Slavonic and non-Slavonic art of Cyrillic printing, Bozidar Vukovic Podgoricanin and his printing and publishing work represent, together with the Crnojevic typography of the XV century, the pride of Montenegrin culture, occupying as they do, the most visible and prominent place in the printing of Cyrillic books in the XVI century. In this they ably represent us in the Gutenberg constellation.

²⁰ Ibidem, 106.